

Ang proseso ng transkripsiyon ng mga inskripsiyon sa mga Bato ng Ticao

Ramon Guillermo

Abstrak

Ang tinaguriang mga 'Bato ng Ticao, Masbate' na naibunyag noong 2011 ang pinakaunang natuklasang mga batong may inskripsiyon sa sulating baybayin. Ang kasalukuyang artikulo ay ang ulat ng may-akda hinggil sa transkripsiyon ng mga inskripsiyon na kolektibong binuo ng interdisiplinaryong grupo na University of the Philippines (U.P.) Ticao, Masbate Anthropological Project Team. Nilalaman ng ulat na ito ang sistematikong pagsusuri ng mga inskripsiyon sa mga Bato ng Ticao at ilang mungkahing direksiyon tungo sa posibleng pagbasa ng mga ito. Tinatalakay din ang mga problemang may kinalaman sa usapin ng awtentisidad ng mga bato.

Abstract

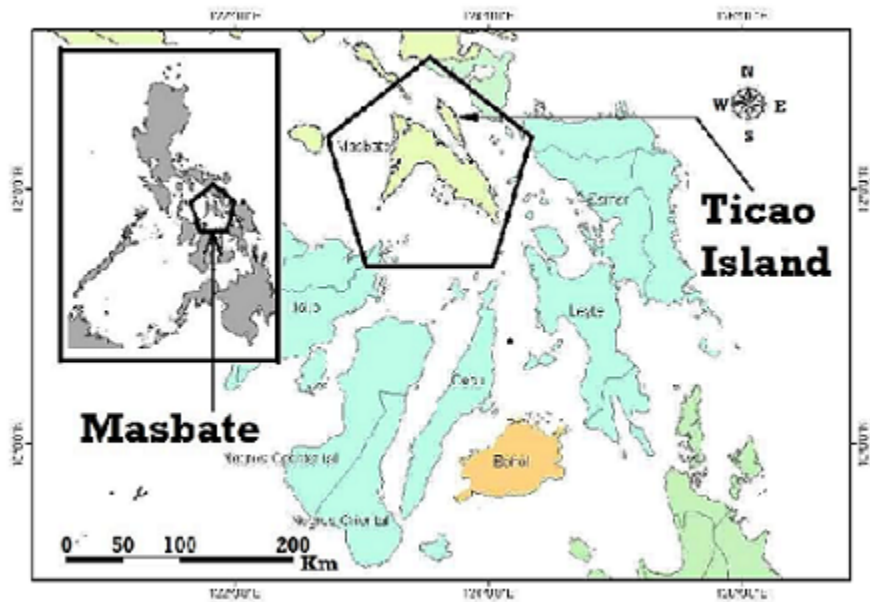
The so-called "Ticao Stones" that were announced to the public last 2011 were the first stone inscriptions in the baybayin script to have been discovered in the Philippines. This article is a report of the transcription of the inscription which was collectively produced by the interdisciplinary University of the Philippines (U.P.) Ticao, Masbate Anthropological Project Team. This report includes a systematic analysis of the inscriptions and some suggestions towards a possible reading of the inscriptions. Some issues relevant to the problem of the authenticity of the stones also raised.

Keywords: *Ticao, Masbate; Batong Ticao; Philippine palaeography; baybayin; Visayan Studies; Decipherment Methodology*

Introduksiyon

Simula ng taong 2011 nang lumikha ng kontrobersiya sa akademya at sa popular na imahinasyon ang pagkakabunyag ng dalawang batong may inskripsiyon sa isla ng Ticao, munisipalidad ng Monreal, Masbate (Larawan 1). Nahukay ang mga ito ng mga mag-aaral ng Rizal Elementary School sa lugar na iyon noon pang taong 2000 at mula noon diumano ay nakapatong lamang ang mas malaki sa dalawang bato sa bungad ng isang klasrum at ginagamit

bilang pangkaskas ng putik sa mga tsinelas. Abril ng taong 2010 na lamang naisipan ng bagong prinsipal na si Virgie Espares Almodal na maaaring saksi ang mga batong ito sa paggamit ng sinaunang sistema ng pagsusulat ng kanilang ‘mga ninuno’ sa isla ng Ticao (Larawan 2). Inatasan niya ang ilang mag-aaral na linisin ang mga bato, ngunit dahil gumamit ang mga bata ng mga matalas na pirasong bakal upang ‘palinawin’ ang mga simbolo, lumikha ito ng problema sa pagbasa ng mga inskripsiyon. Ineksibit ang mga bato sa harapan ng paaralan ng ilang linggo ngunit ipinatago rin nang mangamba ang ilang miyembro ng komunidad na baka manakaw o mawaglit ang mga ito. Ang mas malaki sa dalawang bato ay isang halos hugis tatsulok na may tinatayang sukat na 57 cm pahaba, 44 cm pahalang at may kapal na 11 cm na may bigat na mga 30 kilo. May mga dimensiyon naman ang maliit na bato ng 20 x 18 cm at may kapal na 6 cm (Guillermo, 2011).

Larawan 1. Mapa ng Masbate, Pilipinas. (Sa Isla ng Ticao natuklasan ang mga "Bato ng Ticao") Mapang inihanda ni E. R. Guieb III batay sa mapang orihinal na nilikha ni O. Devanadera.

Larawan 2: Prinsipal Virgie Espares Almodal kasama ang dalawang bato (Kuha ni Glenn Almodal, at may pahintulot niya ang paglalathala ng larawan.)

Kinontak ng isang kamag-anak na nakatira sa Ticao si Prop. Francisco Datar, tubong Magallanes, Sorsogon, at guro sa Departamento ng Antropolohiya sa Unibersidad ng Pilipinas-Diliman, upang tanungin kung interesado siyang tingnan ang mga bato. Nagsagawa ng preliminaryong survey si Datar at ipinaalam sa Pambansang Museo ang hinggil sa mga bato. Binuo niya bilang lider ang U.P. Ticao, Masbate Anthropological Project Team na kinabibilangan nina Ricardo Nolasco (Depto. ng Linggwistika, U.P. Diliman), Arnold Azurin (U.P. Archaeological Studies Program), Ramon Guillermo (Depto. ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, U.P. Diliman), May Anne Mata (Depto. ng Matematika, Pisika at Agham Kompyuter, U.P. Mindanao) at Myfel Joseph Paluga (Depto. ng Agham Panlipunan, U.P. Mindanao). Pagkaraan ay sumali na rin sa grupo si Maricor Soriano at ang kanyang 3D imaging team (National Institute of Physics, College of Science, U.P. Diliman). Naglunsad ang grupo, sa ilalim ng pamumuno ni Datar, ng isang serye ng fieldwork sa isla mismo na ang pinakauna ay naganap noong Hunyo 2011. Nagsagawa ng maraming interbyu upang maihambing at masuri ang mga pahayag ng mga indibidwal na direktang naging bahagi ng pagkakatuklas sa mga bato. Gumawa ng masinsinang ‘pagmamapang arkeolohikal’ si Paluga sa area na sinasabing pinaghukayan ng mga bato upang maghanap ng mga bakás ng dating mga tirahan. Walang napalitaw ang fieldwork

na anumang ebidensiyang prima facie na ang mga batong ito na may inskripsiyon ay mga gawa-gawa lamang o panloloko (hoax) ng sinuman. Gayumpaman, lumilitaw ang usapin ng posibleng mga petsa ng pagkakagawa ng mga inskripsiyon. Kasalukuyang nasa pag-iingat na ng Pambansang Museo ang mga 'Bato ng Ticao.' Naglunsad din ng patuloy na paghuhukay arkeolohikal ang Pambansang Museo ngunit wala pang lumalabas hanggang sa ngayon na bagong kaalaman na maaaring may kinalaman sa pagbabasa ng mga inskripsiyon.

Laganap ang mga batong may inskripsiyon sa mga lumang kabihasanan ng Timog Silangang Asya sa Malaysia at Indonesia (Coedès, 1930). Tinatayang isa sa pinakamatandang inskripsiyon sa Indonesia ang 'Prasasti Ciaruteun' (Inskripsiyon ng Ciaruteun) na natuklasan taong 1863 sa Bogor sa pulo ng Java, na nagtataglay ng inskripsiyon sa wikang Sanskrit sa mga letrang Pallava at 'bakás' ng dalawang paa ni Vishnu (Karsono, 2008). Ang 'Batu Bersurat Terengganu' (Bato ng Terengganu na may Sulat) na sinulat sa Jawi (Arabikong alpabeto na inangkop sa pagsulat ng wikang Malay) ay naglalaman naman ng sinasabing pinakalumang tekstong nakasulat sa wikang Malay (ca. 1303) (Collins, 2005). Ang mga binansagang 'Batong Ticao' ang masasabing pinakaunang mga batong natuklasan sa Filipinas na may malinaw na nakaukit na sulating baybayin. Gayumpaman, tila anomalya ang pagkakasulat ng baybayin sa bato sapagkat maituturing itong kahanay at nasa parehong saray-pampanahon (time layer) ng mga sistema ng pagsusulat sa Indonesia tulad ng Surat Bugis at Surat Batak na walang naiwang halimbawang nakasulat sa bato o metal (Kozok, 2009, p. 67; MacKnight, 2001, p. 142).

Dulot ng labis na problematikong sirkunstansiya ng pagkakatuksa sa mga batong may inskripsiyon, dapat ulit-uliting idiin na nararapat lamang na maging napakaingat sa paglapit sa usapin ng awtentisidad ng mga ito. Mababanggit na lamang dito ang kaso ng Kensington Runestone, isang tablang bato na natuklasan noong 1898 sa Minnesota, USA ng isang magsasakang tubong-Sweden na si Olof Ohmann na may mga sulating 'rune.' Napapatunayan daw ng naturang inskripsiyon na may mga biyaheng 'pre-Columbus' ang mga taga-Scandinavia patungong Amerika. Agarang pinuna ng mga espesyalista ng mga sinaunang wika at sistema ng pagsusulat ng Scandinavia ang bokabularyo ng inskripsiyon at hugis ng mga simbolo na tila hindi angkop sa ibinalangkas na petsang ika-14 na dantaon. Sa kasalukuyan ay kumikiling ang konsensus na isa itong inskripsiyong ginawa noong ika-19 na dantaon. Gayumpaman ay misteryo pa ang kabuuang mga sirkunstansiya (Staaf & Ahlen, 2003, p. 8). Nararapat lamang panatilihin ang matatag na iskeptisismo kaharap ng awtentisidad o pagpepetsa ng mga Batong Ticao. Kahalintulad ito ng kaso ng dalawang pinakakilalang artifakt na may mga sulatin na natuklasan sa Filipinas. Halimbawa

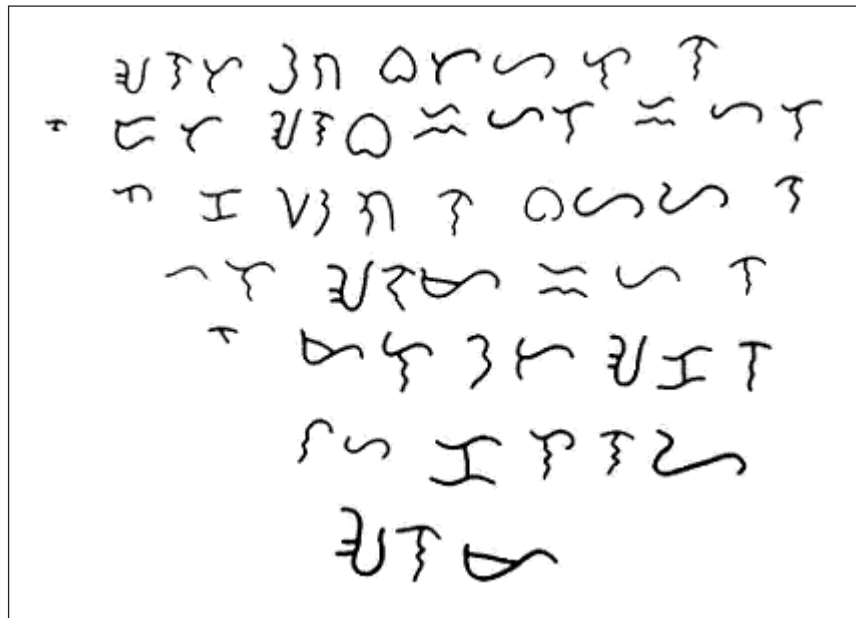
ay hindi talaga masisigurado ang awtentisidad ng tinatawag na ‘Calatagan Pot’ hangga’t hindi matiyak ang petsa nito sa pamamagitan ng mas siyentipikong mga pamamaraan (Francisco, 1973; Guillermo & Paluga, 2011). Maging ang ‘Laguna Copperplate Inscription’ (LCI) ay kinukuwestiyon hinggil sa kung ito nga ba ay talagang isinulat sa kapuluang ito o kung nadala lang ito dito mula Indonesia (Postma, 1993).

Ang papel na ito ay kumakatawan sa ulat ng may-akda hinggil sa ‘transkripsiyon’ ng mga inskripsiyon ng mga Bato ng Ticao. Bunga ng kolektibong pagsisikap, nabuo ang transkripsiyon sa pamamagitan ng sama-sama at masinsinang interdisiplinaryong kolaborasyon ng mga miyembro ng U.P. Ticao, Masbate Anthropological Project Team. Unang binasa ito ng may-akda sa “1st Philippine Conference on the ‘Baybayin’ Stones of Ticao, Masbate” na ginanap sa mismong isla ng Ticao noong Agosto 5-6, 2011. (Maida-download ang proceedings sa <http://batongticao.blogspot.com/p/program.html>)

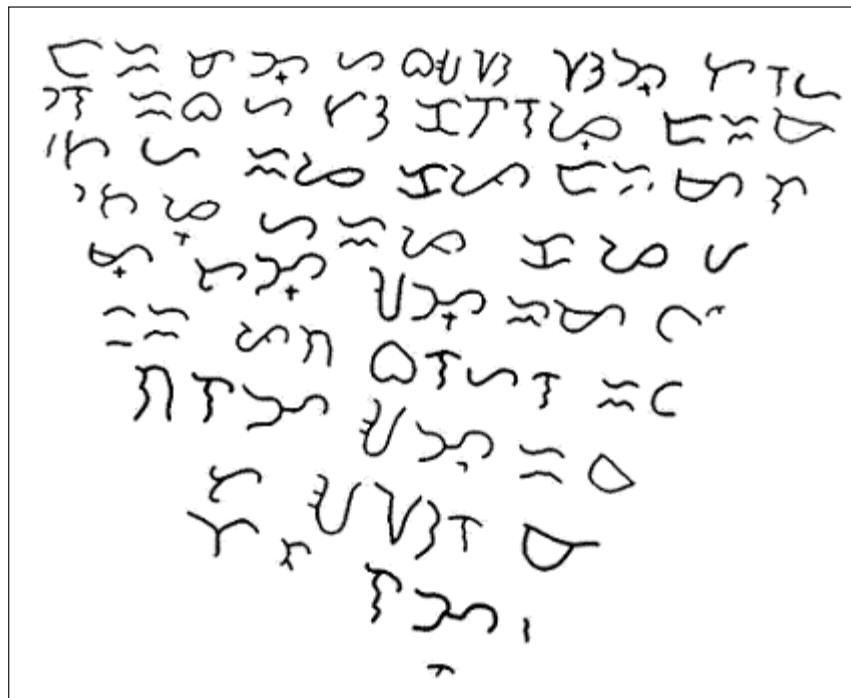
Ang Transkripsiyon ng mga Bato ng Ticao

1.0. Ang transkripsiyon ng mga inskripsiyon. Layunin ng transkripsiyon ang pagtitiyak ng mga hugis ng mga simbolo sa mga inskripsiyon at ng pagsisikap na matukoy ang katumbas na tunog ng mga ito. Ito ang pinakauna at pinakasensitibong hakbang tungo sa matagumpay na pagbasa o pag-decipher ng mga inskripsiyon. Nakatulong nang malaki ang sama-samang pagpupunyagi ng team upang maiwasto at mapaghusay ang kasalukuyang mungkahing pagbasa. Naging mahalaga ang papel ng 3D imaging ng mga inskripsiyon upang mailinaw ang ilang malalabong bahagi ng inskripsiyon. Gayumpaman, hindi nangangahulugan na ganap nang walang suliranin o wala nang bukás na mga usapin ang kasalukuyang transkripsiyon.

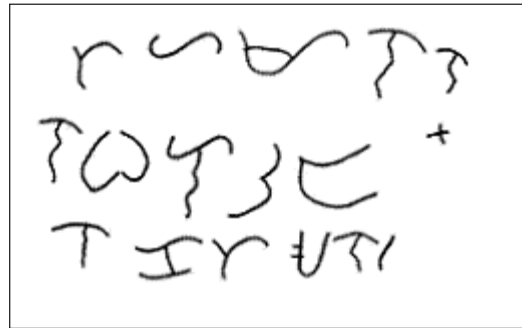
1.1. Ang inskripsiyon sa (mas patag) na panig ng malaking bato ay arbitraryong tinaguriang “BT1a” samantalang ang kabilang panig naman ay binansagang “BT1b.” Ang inskripsiyon sa maliit na bato ay tinawag na “BT2.” Ang mga Larawan 3a, 3b at 3c ay mga pagsisikap na makahalaw hangga’t maaari ng pinakatapat na *tracing* ng BT1a, BT1b at BT2 mula sa mga malapitang kuha ng bawat isang simbolo na ibinalik sa kabuuang biswal na kontekstong kinapapalooban ng mga ito.

Larawan 3a: Tracing ng BT1a

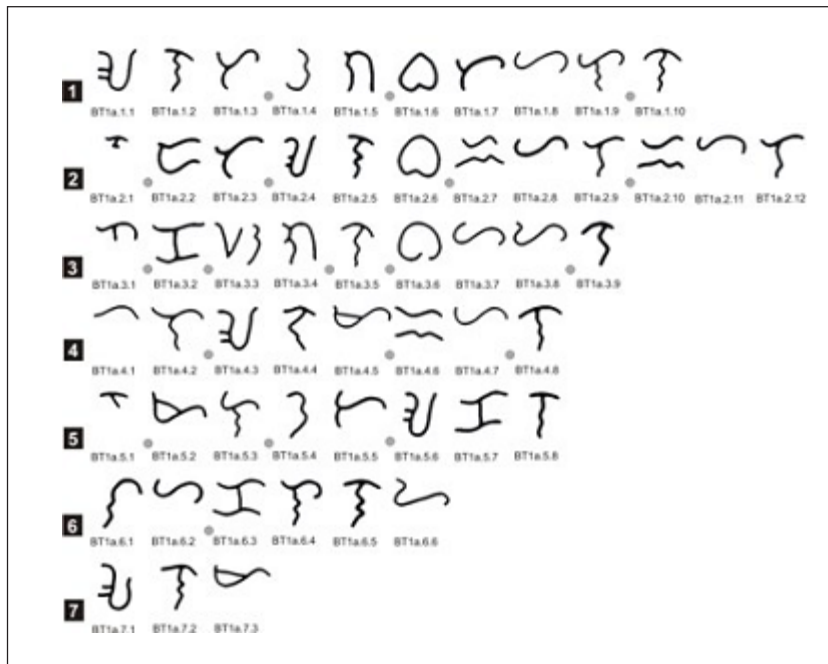

Larawan 3b: Tracing ng BT1b

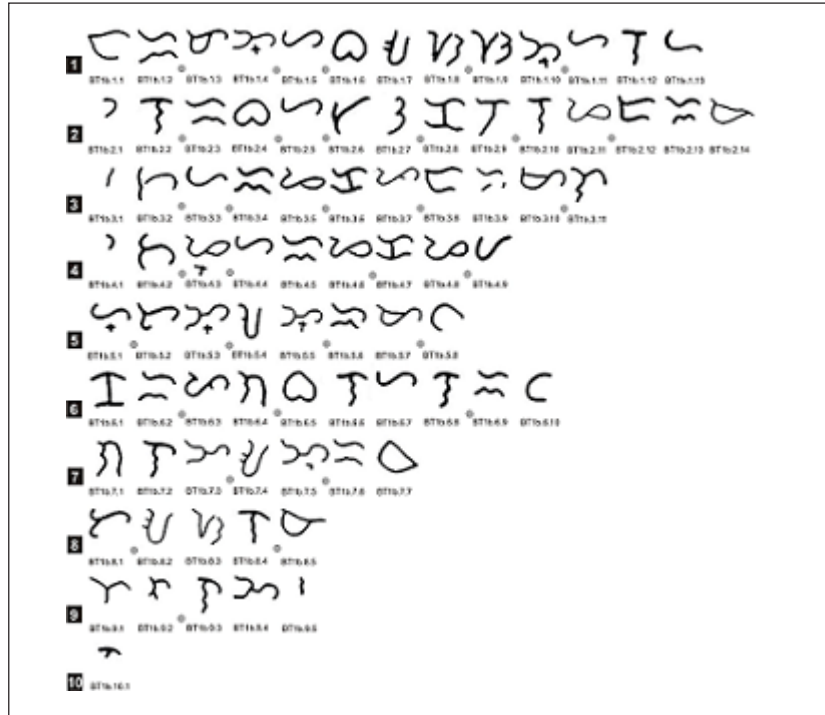

Larawan 3c: Tracing ng BT2

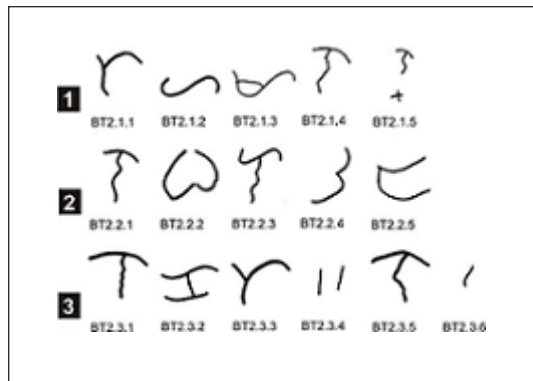
1.2. Ang mga Larawan 4a, 4b at 4c ay mga pagtatangkang maisaayos sa paraang mas madaling mabasa ang mga linya ng inskripsiyon ng BT1a, BT1b at BT2. Ang BT1a ay may pitong (7) linya, ang BT1b ay mayroong sampu (10), at ang BT2 ay may tatlo (3) lamang. Ang pinakamahabang linya ng inskripsiyon sa BT1a ay ang linya 2 na may labindalawang (12) simbolo. Ang pinakamahabang linya naman ng BT1b ay ang linya 2 rin na may labing-apat (14) na simbolo. Tila walang pattern sa bilang ng simbolo (o mga pantig) sa bawat linya ng BT1a at BT1b.

Larawan 4a: Pagsasaayos ng BT1a (dot: hinihinuhang espasyo)

Larawan 4b: Pagsasaayos ng BT1b (dot: hinihinuhang espasyo)

Larawan 4c: Pagsasaayos ng BT2
(dot: hinihinuhang espasyo)

1.3. Makikita sa mga Talahanayan 1a, 1b at 1c ang kabuuang bilang at pag-uuri-uri ng mga simbolo sa BT1 at BT2. May kabuuang bilang na

56 na simbolo ang BT1a at 14 na indibidwal na uri ng mga ito. Sa kabilang panig naman ay may 84 na simbolo ang BT1b at 16 na indibidwal na uri ng simbolo. Sa BT2 naman ay may 16 na simbolo at 10 na indibidwal na uri ng simbolo. Sa kabuuan ay may suma total na 156 na simbolo ang BT1a, BT1b at BT2. Isinama sa mga talahanayang ito ang mga silabaryong makikita sa *Doctrina Christiana* (unang inilathala 1593) at kina San Buenaventura, Blancas de San Jose at Lopez para sa paghahambing at pagtutukoy ng mga katumbas na tunog (Francisco, 1973).

	DC	SB	BSJ	L	
A	𐄀	𐄁	𐄂		1 𐄃 𐄄 𐄅 𐄆 𐄇 [5] BT1a.1.1 BT1a.2.4 BT1a.4.3 BT1a.5.6 BT1a.7.1
Na	𐄈	𐄉	𐄊		2 𐄋 𐄌 𐄍 𐄎 𐄏 𐄐 𐄑 𐄒 𐄓 [10] BT1a.1.2 BT1a.1.10 BT1a.2.5 BT1a.3.5 BT1a.3.9 BT1a.4.4 BT1a.4.8 BT1a.5.8 BT1a.6.5 BT1a.7.2
Ta	𐄔	𐄕	𐄖		3 𐄗 𐄘 𐄙 𐄚 [4] BT1a.1.3 BT1a.1.7 BT1a.2.3 BT1a.5.5
O/U	𐄛	𐄜	𐄝		4 𐄞 𐄟 [2] BT1a.1.4 BT1a.5.4
Ga	𐄠	𐄡	𐄢		5 𐄣 𐄤 [2] BT1a.1.5 BT1a.3.4
Ba	𐄥	𐄦	𐄧		6 𐄨 𐄩 𐄪 [3] BT1a.1.6 BT1a.2.6 BT1a.3.6
Ha	𐄫	𐄬	𐄭		7 𐄮 𐄯 𐄰 𐄱 𐄲 𐄳 [6] BT1a.1.8 BT1a.2.8 BT1a.2.11 BT1a.3.7 BT1a.4.7 BT1a.6.2
La	𐄴	𐄵	𐄶		8 𐄷 𐄸 𐄹 𐄺 𐄻 𐄼 [6] BT1a.1.9 BT1a.2.9 BT1a.1.12 BT1a.4.2 BT1a.5.9 BT1a.6.4
Da	𐄽	𐄾	𐄿		9 𐅀 [1] BT1a.2.2
E/I	𐅁	𐅂	𐅃		10 𐅄 𐅅 𐅆 [3] BT1a.2.7 BT1a.3.10 BT1a.6.6
Ka	𐅇	𐅈	𐅉		11 𐅊 𐅋 𐅌 [3] BT1a.3.2 BT1a.5.7 BT1a.6.3
Sa	𐅍	𐅎	𐅏		12 𐅐 [1] BT1a.5.3
Ya	𐅑	𐅒	𐅓		13 𐅔 𐅕 [2] BT1a.3.8 BT1a.6.6
Ma	𐅖	𐅗	𐅘		14 𐅙 𐅚 𐅛 [3] BT1a.4.5 BT1a.5.2 BT1a.7.3
					15 𐅜 𐅝 𐅞 𐅟 [5] BT1a.2.1 (Ma) BT1a.3.1 (Ma) BT1a.4.1 (Ma) BT1a.5.1 (Ma) BT1a.6.1 (Ma)

DC=Doctrina Christiana (1593)
SB=San Buenaventura (1612)
BSJ=Blancas de San Jose (1810)
L=Lopez (1620)

Talahanayan 1a: Pag-uuri-uri ng mga simbolo ng BT1a (ayon sa paglitaw)

Talahanayan 1b: Pag-uuri-uri ng mga simbolo ng BT1b (ayon sa paglitaw)

1.4. Kapansin-pansin ang *e/i* ≈ bilang pinakamadalas lumitaw (10x) na simbolo sa BT1b. Tatlong beses lamang lumitaw ang *e/i* sa BT1a. Ang ikalawang pinakamadalas lumitaw na simbolo sa BT1b, ang *nga* (≈), na lumitaw nang pitong beses (at may markang diakritikal sa ibaba sa limang pagkakataon), ay hindi lumitaw sa BT1a at BT2.

**Talahanayan 1c: Pag-uuri-uri ng mga simbolo ng BT2
(ayon sa paglitaw)**

1.5. Maaaring mahinuha ang pagkakaroon ng espasyo sa pagitan ng mga salita sa mga inskripsiyon ng BT1a at BT1b. Sinikap tiyakin ang mga espasyong ito sa pamamagitan ng tuwirang nakikitang 'agwat' at sa pamamagitan ng pagsukat. Sa pangkalahatan ay maaaring itakda bilang 'espasyo' sa pagitan ng mga salita ang mga sukat sa pagitan ng mga simbolo na mahigit sa distansiyang mean ng mga simbolo sa BT1a at BT1b. May hinihinuhang 35 na espasyo sa BT1b at 19 sa BT1a (Talahanayan 2a at 2b). Hindi pa gaanong malinaw kung may mga espasyo sa BT2 (Talahanayan 2c). Napakalaki ng maitutulong ng pagkakaroon ng espasyo sa pagitan ng mga salita sa anumang pagsisikap na mabasa ang inskripsiyon dahil maipapakita nito ang mga boundary sa pagitan ng mga posible o hinihinuhang salita.

Talahanayan 2a, 2b at 2c.
 Sukat sa pagitan ng mga simbolo ng BT1a, BT1b at BT2 (cm)

1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	2.10	2.11	1.2
1.0	0.8	1.7	1.0	2.6	1.0	0.9	3.2	1.9	2.10	2.11	2.12
2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	2.8	2.3	1.2
3.1	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	2.3	1.2
4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	4.7	4.8	4.9	5.0	2.3	1.2
5.1	5.2	5.3	5.4	5.5	5.6	5.7	5.8	5.9	6.0	2.3	1.2
6.1	6.2	6.3	6.4	6.5	6.6	6.7	6.8	6.9	7.0	2.3	1.2
7.1	7.2	7.3	7.4	7.5	7.6	7.7	7.8	7.9	8.0	2.3	1.2

Mean: 1.7827

Talahanayan 2a

1.1	0.75	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	1.10	1.11	1.12	1.13
2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9	3.0	3.1	3.2	3.3	3.4
3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9	4.0	4.1	4.2	4.3	4.4
4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	4.7	4.8	4.9	5.0	5.1	5.2	5.3	5.4
5.1	5.2	5.3	5.4	5.5	5.6	5.7	5.8	5.9	6.0	6.1	6.2	6.3	6.4
6.1	6.2	6.3	6.4	6.5	6.6	6.7	6.8	6.9	7.0	7.1	7.2	7.3	7.4
7.1	7.2	7.3	7.4	7.5	7.6	7.7	7.8	7.9	8.0	8.1	8.2	8.3	8.4
8.1	8.2	8.3	8.4	8.5	8.6	8.7	8.8	8.9	9.0	9.1	9.2	9.3	9.4
9.1	9.2	9.3	9.4	9.5	9.6	9.7	9.8	9.9	10.0	10.1	10.2	10.3	10.4
10.1	10.2	10.3	10.4	10.5	10.6	10.7	10.8	10.9	11.0	11.1	11.2	11.3	11.4

Mean: 1.3480

1.1	1.2	1.3	1.4	1.5
1.0	0.65	0.25	0.2	1.5
2.1	2.2	2.3	2.4	2.5
0.1	0.8	0.05	0.7	3.6
3.1	3.2	3.3	3.4	3.5
1.1	0.7	1.0	0.1	0.25

Mean: 0.53

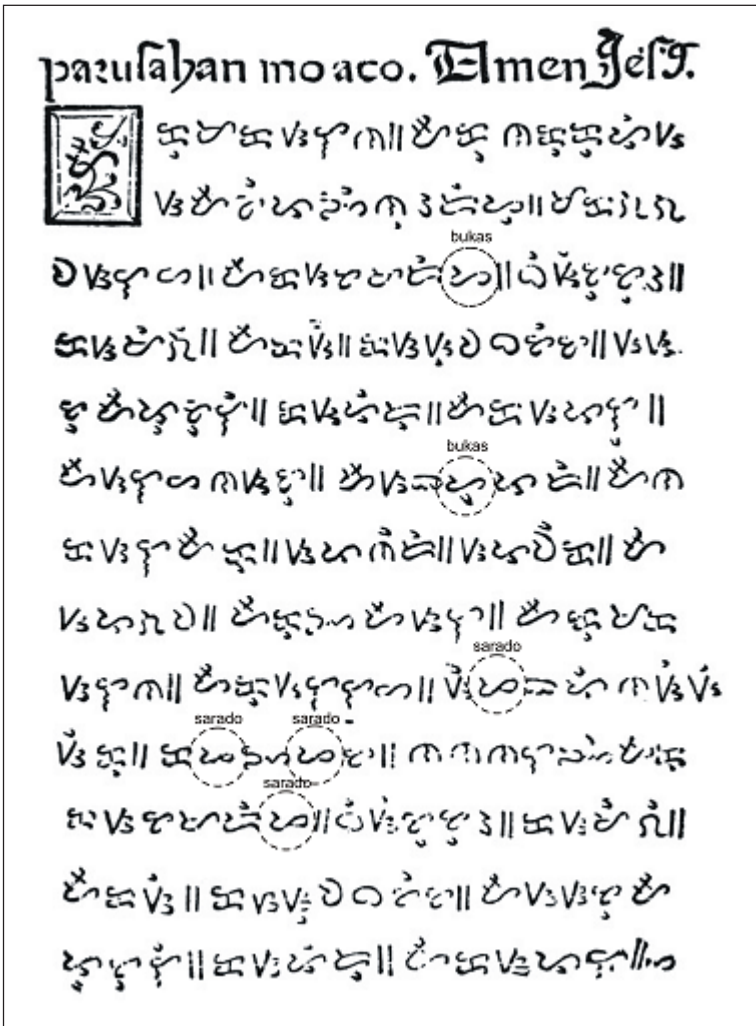
Talahanayan 2b at 2c

1.6. Hindi kumpleto ang BT1a, BT1b at BT2 sa lahat ng mga simbolo ng baybayin: nagkukulang ang BT1a ng *nga*, *pa* at *wa*; nagkukulang ang BT1b ng *wa*; at ang BT2 naman, bilang pinakamaikiling teksto ay nagkukulang ng *e/i*, *ga*, *pa*, *sa*, *wa* at *ya*. Hindi makikita ang *wa* (Ϙ) sa alinman sa tatlong teksto. Hindi sa gayon masasabing kumpletong set ng silabaryo ang pinagsama-samang simbolo ng BT1 at BT2.

2.0. Ilang tala sa mga simbolong *ya*, *la* at *na*. Kaagad mapupuna na magkaiba ang simbolong *ya* sa BT1a at BT1b. Nakabuká ang lawit sa kanan sa BT1a (BT1a.3.8; BT1a.6.6) samantalang nakasara ang lawit sa BT1b (BT1b.2.11; BT1b.3.5; BT1b.4.3; BT1b.4.6; BT1b.4.8). Bilang tangkang paliwanag ay mapapansin sa *Doctrina Christiana* ang pagpapalit-palit ng dalawang uri ng *ya* na ito kahit sa parehong mga pahina (Larawan 5). Mahihinuna rito na walang pagkakaiba ang dalawang uring *ya* na ito sa usapin ng pagbigkas. Ngunit nakapagtataka pa rin kung bakit iisang uri ng *ya* lamang ang makikita sa magkabilang panig at hindi ipinaghalo-halo ang mga ito.

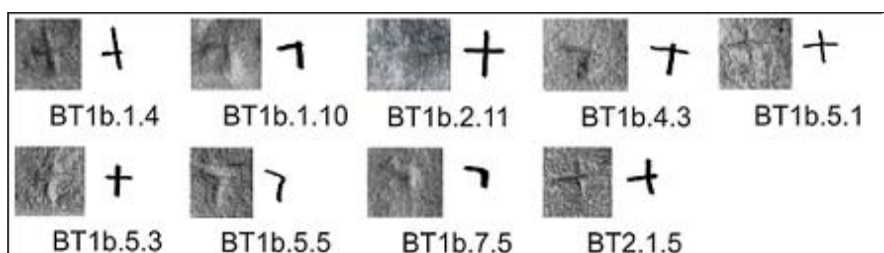
2.1. Bagamat higit na mahirap pag-ibahin ang *na* at *la* sa BT1b (Talahanayan 2b) kaysa sa BT1a, pinagpasiyahan dito na ang pagkurba paitaas ng kaliwang dulo ng horisontal na linya (BT1b.2.9; BT1b.7.2; BT1b.9.3) (tulad ng *la* ng baybaying *Doctrina Christiana*, ϙ) ang gagamiting pangunahing pananda kung maituturing na *la* ang simbolo o hindi. Ngunit dapat pa ring maging maingat na baka naihanay sa *la* ang dapat na *na* at vice versa.

2.2. Malinaw na naiiba ang *na* ng BT1a, BT1b at BT2 sa *na* (Ⓝ) ng *Doctrina Christiana* at nina San Buenaventura, Blancas de San Jose at Lopez at masasabing mas nalalapit sa naitalang *na* nina Sinibaldo de Mas, Alcina at sa *na* (Ⓝ) ng Surat Tagbanwa (Francisco, 1973). Dahil dito, at dahil din sa iba pang mas maliit na pagkakaiba, ay hindi agad masasabing buong-buong hinalaw ang set ng mga simbolo sa BT1 at BT2 sa *Doctrina Christiana* at sa iba pang baybaying Tagalog. Maaaring maging clue ang partikular na hugis ng *na* sa mga batong Ticao sa pinagmulang prototipo o ‘modelo’ na pinagbatayan nito.

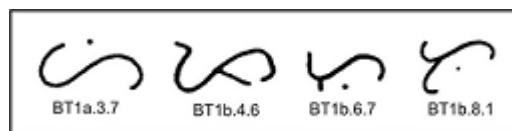
Larawan 5: Ang dalawang uri ng simbolong ya sa Doctrina Christiana (1593)

3.0. Ang mga kudlit. Ang mga markang diakritikal sa ilalim ng ilang simbolo sa BT1b at BT2 (Larawan 6) ay may hugis krus (+) (tulad ng inimbentong markang *virama* ni Lopez [1620]) ngunit maaari ring binubuo lamang ng dalawang linyang nagtatagpo sa isang kanto sa kanang itaas (↗) at hindi talaga tumutuloy sa pagiging krus (BT1b.1.10; BT1b.5.5; BT1b.7.5). Kailangang suriin nang masinsinan kung *virama* nga ito o kudlit lamang itong nagbibigay ng halagang patinig na *o/u* na karugtong ng simbolo (nga: BT1b.1.4; BT1b.1.10; BT1b.5.3; BT1b.5.5; BT1b.7.5. *ya*: BT1b.2.11; BT1b.4.3. *ma*: BT1b.5.1. *na*: BT2.1.5).

Larawan 6: Ang mga markang diakritikal ng BT1b at BT2

3.1. Mapapansin din ang pagkakaroon ng tila malatuldok o maikling linyang marka sa ibabaw (BT1a.3.7) at ilalim (BT1b.6.7; BT1b.8.1) ng ilang simbolo sa BT1a at BT1b (Larawan 7). Kailangan pang malaman kung may kahulugan ang mga ito o mga gurlis o likás na marka lamang sa ibabaw ng bato.

Larawan 7: Mga simbolong may alternatibong pagbasa at/o may posibleng “kudlit”

3.2. Sa kabila ng salimuot ng pagtukoy ng pag-iral o hindi ng mga kudlit sa BT1a, BT1b at BT2 ay hindi masasabing iisa o *a* lamang ang patinig ng mga ito sapagkat naisusulat sa mga ito ang mga katinig na *e/i* (⇒) (BT1a: BT1a.2.7; BT1a.5.7; BT1a.4.6. BT1b: BT1b.1.2; BT1b.2.3; BT1b.2.13; BT1b.3.4; BT1b.3.9; BT1b.4.5; BT1b.5.6; BT1b.6.2; BT1b.6.9; BT1b.7.6) at *o/u* (⇒) (BT1a: BT1a.1.4; BT1a.5.4. BT1b: BT1b.2.7. BT2: BT2.2.4).

4.0. Mga di-tiyak na simbolo. Dahil sa problema sa pagkakapudpod o pagkakabasag ng ilang bahagi ng BT1a at BT1b, lalo na sa mga kaliwa at kanang dulo ng mga inskripsiyon, ay mahirap matukoy ang ilang simbolo bagamat makapagbibigay na rin ng ilang posibleng mungkahi. Dulot ng mas eksaktong resulta ng 3D imaging, malaki ang posibilidad na ang di-buong simbolong BT1b.5.1 ay *ma*. Dahil napudpod ang simbolong BT1b.6.1 sa kaliwang bahagi, masasabing mahihinuha lamang sa naiwang hugis na posible itong maging *da*. Ang BT2.3.4 naman, sa malapitang pagtingin, ay maaaring mairekonstrak bilang *a*. Mapapansin na ang *ya* sa BT1b.4.6 ay may katangiang nalalapit sa *pa* (↷)

dahil hindi nabuo ang nakasarang lawit sa gitna nito. Malaking usapin ang BT2.3.6 na maaaring isang pakurbang bertikal na linya lamang (batay sa unang tingin) na katulad ng pananda sa baybayin ng pagtatapos ng salita o pahayag. Pero maaaring mabasa rin ito bilang hindi buong hugis na *ba*. (Larawan 8.) Dapat i-testing ang mga alternatibong pagbasang ito.

Larawan 8: Posibleng pagbasa sa huling simbolo ng BT2 (BT2.3.6) bilang BA. (Kuha ni Francisco Datar at may pahintulot niya ang paglalathala ng larawan.)

5.0. Pagtutumbas sa mga letrang Romano. Makikita sa Talahanayan 3a, 3b at 3c ang pagpapalit sa mga simbolong baybayin ng mga posibleng katumbas na letrang Romano. Tumatayo ang mga asterisk para sa mga hinihinuhang espasyo sa pagitan ng mga salita. (Kailangang idiin na ito ay mga *hinibinuhang* mga espasyo lamang.) Dinugtungan ang ilang katinig na may malinaw na markang diakritikal (*virama* ba o kudlit pang-ibaba lamang?) ng letrang \underline{x} sapagkat hindi pa natitiyak ang katumbas ng mga markang ito.

BI1a														
1	a	na	ta	*	o/lu	ga	*	ba	ta	ha	la	*	na	
	1.1	1.2	1.3		1.4	1.5		1.6	1.7	1.8	1.9		1.10	
2	na?	*	da	ta	*	a	na	ba	*	efi	ha	la	*	efi ha la
	2.1		2.2	2.3		2.4	2.5	2.6		2.7	2.8	2.9		2.10 2.11 2.12
3	la?	*	ka	*	sa	ga	*	na	*	ba	ha	ya	*	na
	3.1		3.2		3.3	3.4		3.5		3.6	3.7	3.8		3.9
4	?	la	*	a	na	ma	*	efi	ha	*	na			
	4.1	4.2		4.3	4.4	4.5		4.6	4.7		4.8			
5	na	*	ma	la	*	olu	ta	*	a	ka	na			
	5.1		5.2	5.3		5.4	5.5		5.6	5.7	5.8			
6	la	ha	*	ka	la	na	ya							
	6.1	6.2		6.3	6.4	6.5	6.6							
7	a	na	na											
	7.1	7.2	7.3											

Talahanayan 3a: Pagpapalit sa mga simbolong baybayin ng mga posibleng katumbas (naka-shade na mga bahagi: umuulit na pattern)

1	da	efi	*	ma	ngx	*	ha	*	ba	a	sa	*	sa	*	ngx	*	ta	na	?	
	1.1	1.2		1.3	1.4		1.5		1.6	1.7	1.8		1.9		1.10		1.11	1.12	1.13	
2	?	na	*	efi	ba	*	ha	*	ta	o/lu	*	ka	la	*	na	na	yx	da	e/i	*
	2.1	2.2		2.3	2.4		2.5		2.6	2.7		2.8	2.9		2.10	2.11		2.12	2.13	2.14
3	?	ta	ha	*	efi	ya	*	ka	pa	*	da	efi	*	ma	*	la?				
	3.1	3.2	3.3		3.4	3.5		3.6	3.7		3.8	3.9		3.10	3.11					
4	?	ta	*	yx		ha	*	efi	ya	*	ka	*	ya	ha?						
	4.1	4.2		4.3		4.4		4.5	4.6		4.7		4.8	4.9						
5	mx	*	ta	ngx	*	a	ngx	*	efi	ma	*	ba?	na?							
	5.1		5.2	5.3		5.4	5.5		5.6	5.7		5.8	5.9							
6	da?	efi	*	pa	ga	*	ba	la	ha		*	efi	ba?							
	6.1	6.2		6.3	6.4		6.5	6.6	6.7	6.8		6.9	6.10							
7	ga	la	nga	*	a	ngx	*	efi	ma											
	7.1	7.2	7.3		7.4	7.5		7.6	7.7											
8	ta	*	a	sa	na	*	ma													
	8.1		8.2	8.3	8.4		8.5													
9	?	?	*	la	nga	*	?													
	9.1	9.2		9.3	9.4		9.5													
10	na																			
	10.1																			

BT2	ta	ha	ma	na	nx
1	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5
2	na	ba	la	o/lu	da
	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5
3	na	ka	ta	a	na
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5
					3.6

* : hinihinuhang simbolo

? : di tiyak na simbolo

x: di tiyak na katapusan/dulo

Talahanayan 3b at 3c: Pagpapalit sa mga simbolong baybayin ng mga posibleng katumbas (naka-shade na mga bahagi: umuulit na pattern)

5.1. Kapansin-pansin sa BT1a ang dalawang ulit ng *i-ba-la* at ang istrukturang *a-na-ta* (1x), *a-na-ba* (1x) at *a-na-ma* (2x). Umuulit din ang *na* ng anim na beses sa BT1a. Sa BT1b naman ay makikita ang pag-uulit ng *da-e/i* ng maaaring apat na beses (depende sa pagbasa ng simbolong BT1b.6.1) at ang *i-ya* at *i-ma* ng tigelawang beses.

5.2. Dulot ng produktibong katangian nito sa pagpapalitaw ng mga anyong leksikal, malamang kaysa hindi, ang direksiyon ng pagbasa ng mga linya ay mula kaliwa pakanan. Malamang ay nagsisimula rin ang pagbasa mula sa linya sa itaas ng bawat inskripsiyon paibaba.

6.0. Ilang panimulang obserbasyon sa transkripsiyon. May maliliit na pagkakaiba ang mga silabaryong ginamit sa BT1a, BT1b at BT2. Maaaring magkakaibang kamay ang nagsulat ng mga ito at maaari ring naisulat sa magkakaibang panahon. Hindi ganap na magkatulad ang mga ito sa silabaryo ng *Doctrina Christiana* at nagtataglay din ang mga ito ng sariling mga katangian.

6.1. May malinaw na pagkakaiba ng mga bilang ng paglitaw (*frequency*) ng mga simbolo sa BT1a at BT1b. May kinalaman kaya ito sa (mga) wika na pinagsulatan ng mga inskripsiyon? Ngunit dahil napakaliit na sample lamang ang kinakatawan ng mga inskripsiyong ito, maaaring may kinalaman lamang ito sa partikular na ‘mensahe’ na nakasulat.

6.2. Hindi pa matiyak, hangga’t hindi pa nagkakaroon ng higit na buo at maayos na pagbasa ng inskripsiyon, ang halaga ng mga natitiyak (malakrus na kahawig ng mga *virama* ni Lopez) at hinihinuha o posibleng mga markang diakritikal (tuldok). May *virama* ba ang BT1b at BT2 o wala? Masasabing malaking misteryo ang hindi pagtataglay ng BT1a, BT1b at BT2 ng mga karaniwang kudlit na kahawig ng letrang ‘c’ na nakaharap sa kaliwa tulad ng makikita sa *Doctrina Christiana* (hal. *ba* ☉, *bi* ☉, *bu* ☉). Kung kudlit lamang at hindi *virama* ang malakrus na markang diakritikal ay masasabing bagong tuklas ito kaharap ng kasalukuyang nalalaman hinggil sa baybayin.

6.3. Maituturing ang pagkakaroon o hindi ng mga espasyo sa pagitan ng mga salita bilang pananda kung may impluwensiyang Espanyol nang makikita sa BT1a at BT1b. Kung totoo may mga espasyo sa pagitan ng mga salita, masasabing malaki ang posibilidad na ang mga inskripsiyon na ito ay hindi ‘prekolonyal.’ Lalakas din ang hinuha na *virama* ang mga malakrus na mga kudlit.

6.4. Hindi rin magkakaroon ng mas matatatag na mga hinuha ng katumbas ng mga simbolong baság o hindi malinaw sa BT1a at BT1b samantalang wala pang nabubuong kapani-paniwala at maayos na pagbasa ng mga inskripsiyon.

6.5. Ang pagbasa o *decipherment* ng mga inskripsiyon ni Borrinaga (2011) na nakabatay sa hindi pa gaanong malilinaw na larawan ay nakasalalay sa transkripsiyon na malaki ang pagkakalihis sa iminumungkahi ritong transkripsiyon na bunga ng mas malilinaw na letrato, pagsangguni sa 3D imaging at nakasalalay sa mas matatag at sistematikong metodolohiya. Kailangang bigyang-pansin dito ang trabaho ni Borrinaga sapagkat ito ang inaangking ‘pinakauna’ na buong pagbasa ng mga inskripsiyon. Kung ihahambing lamang ang pagkakatugma ng mga katinig at isasaisantabi muna ang mga patinig, at kung hindi bibilangin ang mga simbolong baság at hindi gaanong tiyak, may labing-isang (11 o 20%) pagkakaiba ang kaniyang pagbasa sa BT1a, labing-apat (14 o 16%) naman na pagkakaiba sa BT1b, at apat (4 o 25%) sa BT2. (Maliban pa ito sa ilang arbitraryong manipulasyon ni Borrinaga sa mismong teksto na hindi sinasang-ayunan ng may-akda.) Ilang halimbawa: binabasa niya ang BT1a.1.4 (*o/n*), BT1a.6.6 (*ya*) bilang *ma*. Binabasa naman niya ang BT1a.1.5 (*ga*), BT1a.4.5 (*ma*), BT1a.5.2 (*ma*), BT1a.7.2+BT1a.7.3 (*na-ma*), BT1b.7.7 (*ma*), BT2.1.3 (*ma*) bilang *nga*. Samantalang tamang binabasa naman niya ang BT1b.1.3 (*ma*), BT1b.2.14 (*ma*), BT1b.3.10 (*ma*), BT1b.5.7 (*ma*), BT1b.8.5 (*ma*) bilang *ma*. Samakatwid, may mga pili at tila arbitraryong pagkakataon na ang hindi mababasa bilang *ma* ay binabasa ni Borrinaga bilang *ma*, at ang malinaw naman na mababasa bilang *ma* ay hindi niya binabasa bilang *ma*. Sa kaso pa lamang ng *ma* sa gayon (bagama’t marami pang mababanggit na kahinaan) ay makikita na ang mga suliranin ng kaniyang transkripsiyon. At ang anumang pagbasa na hindi nakabatay sa maingat at rasyonal na transkripsiyon ay hindi maaaring maging mapagkakatiwalaang pagbasa. Labis na pag-iingat talaga ang kailangan sa bawat hakbang. Sa kasamaang-palad ay wala pang nagaganap na propesyonalisasyon sa larangan ng epigrapiya sa Pilipinas kaya natural lamang na kulang sa batayang disiplinal at diwang siyentipiko ang maraming ‘pantastikong’ pagtatangka sa larangang ito, hal. Oropilla (2008) at Comandante (2011). Ang mga akda nina Francisco (1973) at Postma (1992) hanggang sa ngayon ang tumatayo bilang ilan sa kakaunting modelong halimbawa ng huwaran at responsableng scholarship sa larangan ng epigrapiyang Filipino.

6.6. Sangguniin ang Talahanayan 4 para sa ilang batayan ng pangkalahatang paghahambing ng BT1a, BT1b at BT2.

	BT1a	BT1b	BT2
Blg. ng simbolo (s)	56	84	16
Bldg. ng uri ng simbolo (us)	14	16	10
us/s	0.25	0.19	0.625
Linya ng inskripsyon	7	10	3
Average na agwat (cm)	1.7827	1.3480	0.53
Hinihinuhang espasyo	19	35	-
Mga malinaw na markang diakritikal (hugis krus sa ilalim ng simbolo)	0	nga[5] ya [2] ma [1]	na[1]
Kabuuang blg.	0	8	1
Posibleng markang diakritikal	1	2	
Basag/di matiyak na simbolo	5	14	1
Pinakamadalas na mga simbolo	1) na [10] 2) na [6]; la [6] 3) a[5]	1) e/i [10] 2) nga [7] 3) ma [7]	1) na [5]
Hindi lumitaw na simbolo	nga; pa; wa	wa	e/i; ga; pa; sa; wa; ya
Indepdyenteng patinig	1) a [5] 2) e/i [3] 3) o/u [2]	1) a[4] 2) e/i [10] 3) o/u [1]	1) a [1] 2) e/i [0] 3) o/u [1]
Kabuuang blg.	10	15	2

Talahanayan 4: Pangkalahatang paghahambing ng BT1a, BT1b at BT2

7.0 Tungo sa pagbasa. Sa katunayan ay hindi saklaw ng usapin ng ‘transkripsiyon’ ang mismong ‘pagbasa’ (o pag-decipher) ng mga inskripsiyon. Bagama’t maaaring nasa kasalukuyang ulat na ito ang halos lahat ng kinakailangang *tools* upang masimulan ang pagbasa ng mga inskripsiyon ng mga Bato ng Ticao, maaaring magharap pa rin dito ng ilan pang dagdag na posibleng pantulong sa sinumang maghahangad na basahin ang mga ito.

Pero bago ang lahat ay kailangang talakayin ang usapin ng posibleng wika ng mga inskripsiyong ito. Batay sa heograpikal at rehiyonal na lokasyon ng pinakasimpleng haypotesis (na maaaring lumabas na hindi tama) hinggil sa mga wika nito ay maaari itong maging Bikolnon (sa malawak na henerikong

pakahulugan), Bisaya (sa henerikong pakahulugan), Masbateño (wikang nasa gitna ng Bisaya at Bikolnon) o Ticaonon (ang lokal na wika ng isla). Dahil ang pinakamaraming nakalathalang sangguniang pangwika ay hinggil sa mga wikang Bisaya at Bikolnon, maaaring simulan ng mananaliksik ang pag-testing o *probe* sa dalawang lengguwaheng ito. Kung magsisimula sa dalawang henerikong lengguwaheng ito, ang susunod na hakbang ay ang paghahanap ng mga sequence (o pagkakasunod-sunod) ng mga pantig na nasa mga inskripsiyon sa mga diksiyonaryo. Isasaisantabi muna sa mga salitang nasa diksiyonaryo ang mga independiyenteng katinig dulot ng katangian ng baybayin na hindi ito isinusulat. Hindi rin muna isasaalang-alang dito ang usaping gramatikal (maliban sa morpolohiya). Halos magagawa ang paghahanap ng mga sequence sa pamamaraang awtomatiko kung ginagawa sa pamamaraang may tulong ng computer. Pagkaraan ng ganitong sistema ng pagsubok sa mga diksiyonaryo ay matutukoy ang ‘pinakaproduktibong’ wika, kung saan pinakamatagumpay ang *pattern matching*. Isa lamang itong pang-estadistikang resulta na wala pang ganap na katiyakan. Ngunit mahihinuha na kung napakataas ng pagkakatumag ng mga sequence (isang pambihirang bagay sa punto de bista ng *textual statistics*) ay may malakas na kandidyent na para sa partikular na lengguwahe ng inskripsiyon. Ang pinipiling idinadagdag na mga independiyenteng katinig sa proseso ng pagbasa ng inskripsiyon ay dulot at resulta nitong proseso ng paghahanap ng pagtumag ng mga sequence at hindi masasabing arbitraryong bagay lamang.

7.1 BT1a. Ilang posibleng salita.

- 1) “ba-ta-ha-la” (BT1a.1.6, BT1a.1.7, BT1a.1.8, BT1a.1.9): Kaagad maiuugnay ito sa ‘bathala’ na ang pinakaultimong pinanggalingan ay ang Sanskrit na ‘bhattachara’ (dakilang panginoon) na ang lumang anyo sa wikang Javanese ay ‘barahala’ at ang kasalukuyang anyo sa Malay ay ‘betara’ o ‘batara’ (Kuizon 1964, 137).
- 2) “i-ha-la”(2x: BT1a.2.7, BT1a.2.8, BT1a.2.9; BT1a.2.10, BT1a.2.11, BT1a.2.12): Kung susundan ang kumbensiyonal na alituntunin ng pagbabasa ng mga sulating baybayin, maaaring magdagdag ng independiyenteng katinig na “d” sa dulo ng mga pantig na ito upang makabuo ng salitang ‘ihalad.’ Nangangahulugan itong ‘ialay’ (Cabonce, 1983; Wolff, 1972).
- 3) “ba-ha-ya” (BT1a.3.6, BT1a.3.7, BT1a.3.8): Nangangahulugan ang ‘bahaya’ ng ‘panganib’ sa wikang Malay/Indonesia na tinatayang nagmula sa ‘bhaya’ ng Sanskrit. Matingkad ang salitang ito dahil may mga ‘espasyo’ na mahihinuna bago ng simbolong *ba* at pagkatapos ng *ya*. Ayon kay Kuizon (1964, p. 139) kasalukuyang ‘baya’ ang anyo nito sa wikang

Cebuano na nangangahulugan ng ‘panganib’ o ‘pagbibigay-diin sa isang bagay.’

4) “a-na-ta” (BT1a.1.1, BT1a.1.2., BT1a.1.3) (may salitang ‘anatanat’ sa Bisaya (Encarnacion, 1885), ‘a-na-ba’ (BT1a.2.4, BT1a.2.5, BT1a.2.6), ‘a-na-ma’ (2x: BT1a.4.3, BT1a.4.4, BT1a.4.5; BT1a.7.1. BT1a.7.2, BT1a.7.3) (may salitang ‘anamanam’ sa Bisaya (Encarnacion, 1885). Masasabing isang mahalagang susi sa pagtiyak ng wika ng BT1a ang matagumpay na pagbasa sa mga sequence ng pantig na ito. (Maliban na lamang kung talagang *gibberish* ang nakasulat sa BT1a.)

5) “ka-la-na-ya” (BT1a.6.3, BT1a.6.4, BT1a.6.5, BT1a.6.6). (Tingnan ang blg. 11 ng seksiyon 7.2.)

7.2. BT1b. Ilang posibleng salita.

1) “da-i” (4x: BT1b.1.1, BT1b.1.2; BT1b.2.12, BT1b.2.13; BT1b.3.8, BT1b.3.4; BT1b.6.1, BT1b.6.2): Nangangahulugan ang ‘dai’ ng ‘huwag’ sa Bikolnon (Mintz & Britanico, 1985). Lumilitaw ang posibilidad na ang BT1b ay tekstong nagtataglay ng isang serye ng mga pagbabawal na maihahalintulad sa isang uri ng ‘Sampung Utos.’ Nakakaintriga ang posibilidad na ito pero kailangang bukás pa rin sa posibilidad na maaaring iba ang wika ng BT1b. Halimbawa, kung daragdagan ng panghuling “t” ang ‘da-i’ ay maaari itong maging ‘dait’ na ayon sa diksiyonaryong Bisaya ni Encarnacion (1885) ay malapit sa kahulugang ‘kaginhawahan’ (*bienestar*) at ‘kapayapaan’ (*paꞤ*).

2) “sa-ng(x)” (BT1b.1.0, BT1b.1.10): na kapag binasa ang ‘kudlit’ sa dulo bilang *virama* ay magiging ‘sang’ na nangangahulugang ‘sa’ o ‘para sa’ (Encarnacion, 1885).

3) “ta-na” (BT1b.1.11, BT1b.1.12): na kapag dinagdagan ng “-n” sa dulo ay magiging ‘tanan’ na nangangahulugang ‘lahat’ (Wolff, 1972).

4) “i-ba” (2x: BT1b.2.3, BT1b.2.4; BT1b.6.9, BT1b.6.10): ‘iba,’ ibang anyo ng ‘uban’ na nangangahulugang ‘kasama’ (*companion*) (Wolff, 1972).

5) “ta-u” (BT1b.2.6, BT1b.2.7): ‘tao’ (Encarnacion, 1885).

6) “ta-ha” (BT1b.3.2, BT1b.3.3): ‘sambahin, galangin’ (Encarnacion, 1885).

7) “i-ya” (2x: BT1b.3.4, BT1b.3.5; BT1b.4.5, BT1b.4.6): ‘siya’ (Encarnacion, 1885).

8) “a-ng(x)” (2x: BT1b5.4, BT1b5.5; BT1b7.4, BT1b7.5): na kapag binasa ang ‘kudlit’ sa dulo bilang *virama* ay magiging ‘ang’ na kapareho ng ‘ang’ sa Tagalog (Wolff, 1972).

9) “i-ma” (2x: BT1b.5.6, BT1b.5.7; BT1b.7.6, BT1b.7.7): ‘katawagan para sa lola’ (Encarnacion, 1885).

10) “ba-la-ha-la.” (BT1b.6.5, BT1b.6.6, BT1b.6.7): Ito ang lumang anyo (‘alampon balahala’), alinsunod sa testimonya ng mga misyonerong Espanyol, ng ‘bathala’ sa Gitnang Kabisayaan. Hindi na ito ginagamit sa kasalukuyan (Kuizon, 1964, p. 137; Encarnacion, 1885).

11) Ilan pang posibleng anyong-salita: “ka-la-na-y(x)” (BT1b.2.8, BT1b.2.9, BT1b.2.10, BT1b.2.11) (makikita rin ang kahawig na anyo sa BT1a [BT1a.6.3, BT1a.6.4, BT1a.6.5, BT1a.6.6]) (*Toponym* kaya itong tumutukoy sa pook ng ‘Kalanay’ sa Masbate?); “ga-la-nga” (BT1b.7.1, BT1b.7.2, BT1b.7.3).

12) Mababasa kaya ang “sang tana” (BT1b.1.0, BT1b.1.10, BT1b.1.11, BT1b.1.12) bilang ‘para sa lahat?’ Mababasa kaya ang “ta-ha i-ya” (BT1b.3.2, BT1b.3.3, BT1b.3.4, BT1b.3.5) bilang ‘galangin (o sambahin) siya?’

7.3. BT2.

(Tila malapit nang makabuo ng isang masinsin at sistematikong pagbasa si Myfel Paluga [e-mail sa may-akda, Hulyo 2, 2011] ng inskripsiyon sa BT2 kaya nararapat munang abangan ang paglalathala niya ng kaniyang mga resulta.)

7.4. Batay sa mga posibleng anyong-salita na naihanay sa itaas, ang naratibo ng BT1a ay tila isang pag-aalay sa ‘Bathala’ upang makaiwas ng panganib o sakuna (bahaya). Ang BT1b naman ay tila may kaugnayan din sa isang ‘Balahala.’ Ang mga nahihinuhang salita sa itaas ay maaari ring makapagbigay ng impormasyon hinggil sa (mga) wika ng mga inskripsiyon. Maaaring itanong kung ito ay Bikolnon (sa henerikong pakahulugan nito), Ticaonon o kung ito ba ay Bisaya (sa henerikong pakahulugan nito)? Lisa lamang ba o magkakaiba ang mga wika ng BT1a, BT1b at BT2? Hindi pa talaga ito matitiyak sa kasalukuyan.

7.5. Kung ang mga malakrus na kudlit sa BT1b at BT2 ay mga kudlit nga na nagtatakda ng patinig na *o/u* (dahil laging nasa ibaba), masasabing magiging tuwiran na lamang ang pagbabasa nito (kahit pa nakapagtataka

na walang makitang mga kudlit sa itaas). Ang kakaharapin na lamang sa ganitong kaso ay ang matindi ring problema ng sistemang baybayin ng pagdaragdag ng mga independiyenteng katinig ayon sa interpretasyon. Papasok na rin dito ang usapin ng pagkilala o hindi sa mga agwat sa pagitan ng ilang simbolo bilang espasyo sa pagitan ng mga salita. Kung hindi ituturing na espasyo ang mga ito ay kakaharapin ng nagtatangkang magbasa ng inskripsiyon ang isa pang malaking problema ng kumbensiyonal na baybaying inskripsiyon na walang espasyo sa pagitan ng mga salita.

7.6. Pinakamainam sana para sa pagbabasa ng BT1b at BT2 kung ang mga kudlit ay mga *virama* na ginamit sa paraang konsistent. Kung ganito ang kaso ay direktong lamang at walang kumplikasyon ang proseso ng pagbabasa ng mga salita sa inskripsiyon. Ngunit kung sakaling *virama* nga ang mga ito ngunit hindi konsistent ang paggamit (ibig sabihin, may mga katinig na independiyenteng hindi isinulat) tulad ng makikita sa ilang mungkahing salita sa itaas, mangangahulugan ito na maliban sa mga hayag na independiyenteng katinig na kinakatawan ng mga simbolong may *virama* ay kinakailangan pang manghinuha ng iba pang mga independiyenteng katinig na hindi sinulat tulad ng ginagawa sa orihinal na sistemang baybayin.

7.7. Dagdag pa, kung *virama* nga ang mga malakrus na kudlit, labis namang magiging kataka-taka na walang mga kumbensiyonal na kudlit na nagtatakda ng patinig na *o/u* (sa ibaba) at *e/i* (sa itaas) ng mga simbolo. Lahat lamang ng kakabit na patinig ay magiging “a.” Posible ba ito sa ganitong kahahabang teksto tulad ng BT1a at BT1b na ang lahat ng katinig ng mga pantig ay nakakabit lamang sa tunog na “a”? Maaaring magbuo ng haypotesis sa ganitong kaso na hindi isinulat ng umukit ng mga simbolo ang kumbensiyonal na mga kudlit na kailangang mahinuha o mahulaan ng magbabasa (e-mail sa may-akda, Jean-Paul Potet, Nobyembre 30, 2011).

7.8. Kung hindi konsistent ang paggamit ng *virama* at hindi rin nakasulat ang kudlit na nagtatakda ng katapusang *o/u* at *e/i* ay mapapalaot ang nagtatangkang magbasa ng tekstong ito sa isang lalo pang kumplikadong proseso kaysa sa pagbabasa ng orihinal na sistemang baybayin na walang *virama* at walang mga espasyo sa pagitan ng mga salita. Ito ang masasabing *worst case scenario* sa lahat. Maitatanong din kung paano nangyari ang ganitong labis na paglabag sa mga karaniwang alituntunin ng pagsusulat sa baybayin. Ito ba ay bunga ng ignoransya ng nagsulat sa wastong

paggamit ng baybayin? O ito ba ay isinadya upang maging mas mahirap ang pagbabasa ng naturang mga inskripsiyon? Pananda ba ang ganitong mga paglihis sa normal na alituntunin ng baybayin ng kwestyonableng awtentisidad ng mga Batong Ticao? Maaari kayang mapatunayan ang awtentisidad o kawalan nito ng mga Batong Ticao sa pamamagitan ng pag-aaral ng paraan ng pagkakasulat ng mga simbolo? Nangangailangan pa ang mga tanong na ito ng mas malalim na imbestigasyon.

8.0 Mga haypotesis sa pagbasa.

- 1) Haypotesis a: Ang mga malalaking agwat sa pagitan ng mga simbolo ay mababasa bilang mga espasyo sa pagitan ng mga salita.
- 2) Haypotesis b: Ang mga malalaking agwat sa pagitan ng mga simbolo ay hindi mababasa bilang mga espasyo sa pagitan ng mga salita. Samakatwid, tuloy-tuloy ang pagbasa sa teksto at walang pananda ng simula at katapusan ng mga salita.
- 3) Haypotesis x: Mga kudlit lamang ang mga malakrus na hugis, itinatakda ng mga ito na ang patinig na kakabit ng simbolo ay *o/u* (sapagkat laging nasa ilalim ng simbolo).
- 4) Haypotesis y: Mga *virama* ang mga malakrus na hugis sa ilalim ng mga simbolo na nagtatakda ng mga independiyenteng katinig.
- 5) Haypotesis y1: Konsistent ang paggamit ng mga *virama* sa inskripsiyon.
- 6) Haypotesis y2: Hindi konsistent ang paggamit ng mga *virama* sa inskripsiyon, ibig sabihin ay kailangan pang magtukoy ng ilang mga independiyenteng katinig na hindi nakatakda sa pamamagitan ng *virama*.
- 7) Haypotesis z: Hindi gumamit ng kumbensiyonal na kudlit at kailangang mahinuha o hulaan kung alin sa mga patinig na *a, e/i/ o/u* ang nakakabit sa mga simbolo.

Mga mungkahing haypotesis para sa mga inskripsiyon sa Batong Ticao: BT1a: a, z; BT1b: a, y, y2, z; BT2: y, y2, z

8.1. Kapansin-pansin na umaabot na ang problema ng pagbasa sa napakamasalimuot na antas. Marahil, kung walang mabuo na humigit-kumulang na matagumpay na pagbasa ng mga inskripsiyon sa mga karaniwang paraan sa loob ng rasonableng panahon ay maaari nang gumamit ng mga teknika ng code breaking sa tulong ng computer

(Guillermo & Paluga, 2011; Guillermo, 2008). Kapaki-pakinabang ang ganitong paraan dahil maaaring ma-testing ang lahat ng haypotesis sa itaas sa isang paraang sistematiko at komprehensibo na may batayang probabilitistiko.

8.2. Kapag may naprodyus na kumpletong pagbasa ng mga inskripsiyon sa paraang manwal o awtomatiko man ay kailangang ipailalim din ang mga ito sa mga pamantayan ng ‘pangkasaysayang pagbabalangkas’ at ‘pagmamapang sosyolohikal’ (Guillermo & Paluga, 2001, p.74). Mahalaga ito sa pagsasakonteksto at pangkalahatang pag-unawa ng mga inskripsiyong ito. Sa ganang ito, maaaring matanong kung paano nangyari na nakaabot ang isang sistemang baybayin na malapit sa sistemang Tagalog sa isla ng Ticao, Masbate? Paano maipaliliwanag ang mga anomalya sa pagkakasulat ng tekstong ito? May kinalaman kaya ang mga inskripsiyong ito sa mga panrelihiyong paghihimagsik ng ika-18 dantaon (o ‘rebelyong natibista’) sa Kabisayaan ng mga binansagang *cimarrones* (e-mail sa mayakda, Paluga, Hulyo 25, 2011)? O kung magiging mapaglaro ang imahinasyon, inukit lang kaya ang mga ito ng isang guro sa paaralang elementarya ng Monreal, Ticao para sa kaniyang mga mag-aaral noon lamang dekada setenta?

Konklusyon

Sa kabila ng pinakamatinding pagsisikap ay maaaring mangyari na wala pa ring katanggap-tanggap na pagbasang lilitaw sa hinaharap na umaayon sa lahat ng pamantayan na nailatag sa artikulong ito. Posible ring hindi kailanman matitiyak ang awtentisidad o pagpepetsa ng mga ito ayon sa kasiyahan ng lahat. Maaaring maging kapalaran nito ang katulad ng ‘Calatagan Pot’ na pinaliligiran ng walang katapusan at hindi maubos na tanong. Gayumpaman, sinikap ng papel na itong mailatag ang ilang batayan sa pagbasa at pag-analisa ng mga Bato ng Ticao na may isang antas ng katatagang siyentipiko. Malayo pa ang lalabayin mula rito, ngunit ito sana ay magpatuloy sa landas ng metodolohiyang rasyonal, ebidensyang masinsinan at mabungang debateng intelektuwal.

Inaasahan din na kahit papaano, sa pamamagitan ng mga batong ito, ay maaaring matauhan ang komunidad akademiko upang magbigay ito ng higit na pagpapahalaga sa Araling Surat (Surat Studies) na may mas malawak na saklaw pangkasaysayan at mas malalim na pagkaunawang antropolohikal.

Pasasalamat

Maraming salamat sa dalawang anonimong referee ng *Social Science Diliman* para sa kanilang magagandang mungkahi sa pagpapabuti ng papel na ito. Salamat kina Jean-Paul Potet at Myfel Paluga para sa kanilang laging maaasahang tulong at komentaryo. Hindi naging posible ang pag-aaral na ito kung hindi ako isinama ni Prop. Francisco Datar sa U.P. Ticao, Masbate Anthropological Project Team. Salamat sa mga iba pang magigiting na kasapi nito na sina Ricardo Nolasco, Arnold Azurin, May Anne Mata at Maricor Soriano. Salamat din kay Prinsipal Virgie Espares Almodal, Dr. Roger Lim, Mayor Ben Espiloy at sa mga mamamayan ng Isla ng Ticao, Masbate na mainit kaming sinalubong at nagpakita ng bukod-tanging interes sa kasaysayan at pamanang pangkultura ng bansa. Ang mga font ay ginamit sa kabutihang-loob nina Paul Morrow (Tagalog Doctrina 1593) at Hector Santos (Tagbanwa).

Bibliograpiya

- Borinaga, R. (2011). Romancing the Ticao Stones: Preliminary transcription, decipherment, translation, and some notes. (Di-nilathalang papel na binasa sa “1st Philippine Conference on the ‘Baybayin’ Stones of Ticao, Masbate.” Inilunsad sa Ticao, Masbate, Agosto 5-6, 2011.)
- Cabonce, R. (1983). *English-Cebuano Visayan dictionary*. Caloocan City: Isabela Cultural Corporation.
- Coedès, G. (1930). Les inscriptions malaises de Çrvijaya. *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, 30(1), 29-80.
- Collins, J. T. (2005). *Bahasa Melayu Bahasa Dunia Sejarah singkat*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Comandante, B. (2011). Baybayin dance: Script forms through time. (Di-nilathalang papel na binasa sa “1st Philippine Conference on the ‘Baybayin’ Stones of Ticao, Masbate.” Inilunsad sa Ticao, Masbate, Agosto 5-6, 2011.)
- Encarnacion, J. F. (1885). *Diccionario Bisaya-Español*. Manila: Tipografía de Amigos del Pais.
- Francisco, J. (1973). Philippine palaeography. *Philippine Journal of Linguistics*, Special Monograph Issue 3.
- Guillermo, R. & Paluga, M. (2011). Barang king banga: Isang eksperimental na pagbasang Bisaya sa inskripsyon sa Banga ng Calatagan. *Social Science Diliman*, 5(1 & 2), 26-82.

- Guillermo, R. (2011). The Baybayin Stones of Ticao, Masbate (Philippines). *Kyoto University Center for Southeast Asian Studies (CSEAS) Newsletter*, 64, 22-24.
- Guillermo, R. (2008). Ina Bisa Kata: An experimental decipherment of the Calatagan Pot Inscription (CPI). Unang binasa sa taunang kumperensya ng Association of Southeast Asian Studies in the United Kingdom (ASEASUK), Liverpool, England, Hunyo 22, 2008.
- Karsono, S. (2008). *Pengantar filologi Jawa*. Jakarta: Wedatama Widya Sastra.
- Kozok, U. (2009). *Surat Batak: Sejarah Perkembangan Tulisan Batak, berikut Pedoman Menulis Aksara Batak dan Cap Si Singamangaraja XII*. Jakarta: Gramedia.
- Kuizon, J. G. (1964). The Sanskrit loan-words in the Cebuano-Bisayan language. *Asian Folklore Studies*, 23(1), 111-115.
- MacKnight, C. & Caldwell, I. (2001). Variation in Bugis manuscripts. *Archipel*, 61, 139-154.
- Mintz, M.W. & Britanico, J.D. (1985). *Bicol-English Dictionary/Diksiyonaryong Bikol-Ingles* (2nd ed). Quezon City: New Day Publishers.
- Oropilla, Q. (2008). *Deciphered secrets: The Calatagan Pot ancient inscriptions*. Quezon City: Nilimbag ng may-akda.
- Postma, A. (1992). The Laguna Copper-Plate Inscription: Text and commentary. *Philippine Studies*, 40(2), 183-203.
- Staaf, B. M. & Ahlen, M. (2003). The Kensington Rune Stone and the making of history. *Historiska Nyheter* (Publication of the Staten Historical Museum, special number), 8.
- Wolff, J.U. (1972). *A dictionary of Cebuano Visayan*. New York: Cornell University.

Si **Ramon Guillermo** <bomen.guillermo@gmail.com> ay Katuwang na Propesor sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas sa Unibersidad ng Pilipinas, Diliman. Maliban sa kaniyang matagal nang interes sa Araling Surat ay gumagawa rin siya ng mga pananaliksik hinggil sa indihenisasyon sa agham panlipunan, mga kilusang radikal ng Pilipinas, kasaysayan ng diskursong pampolitika sa Pilipinas, Rizal, Araling Salin at Araling Timog-Silangang Asya (Indonesia at Malaysia).